

Overzicht

Preventieve interventies voor het versterken van de psychische gezondheid en veerkracht van statushouders

Wat kunt u inzetten in de gemeente?

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Interventies voor kinderen (18-)	7
3. Interventies voor (jong)volwassenen (18+)	15
4. Overige interventies	21

1. Inleiding

Een goede psychische gezondheid maakt integratie en participatie gemakkelijker. Veel vluchtelingen beschikken over een grote veerkracht en het is van belang om deze te behouden en waar mogelijk te versterken. De mate waarin psychische klachten en stoornissen zich voordoen is mede afhankelijk van het hebben van (perspectief op) werk, opleiding of andere vormen van participatie in de samenleving, het ervaren van sociale steun, en het hebben van een sociaal netwerk (met familie en/of vrienden nabij). Voor kinderen geldt dat cohesie en steun binnen het gezin van grote betekenis zijn. Daarnaast zijn preventie, tijdige signalering en het krijgen van goede zorg belangrijk.

De psychische gezondheid van statushouders in gemeenten is positief te beïnvloeden binnen het sociale domein, het onderwijs en door gerichte ondersteuning, preventie en zorg. Het betreft daarmee een integrale resultaatgerichte aanpak waarbij het verbinden/elkaar weten te vinden een belangrijke rol speelt. Zie voor meer achtergrondinformatie de handreikingen [Preventie psychische problemen en behoud veerkracht van statushouders](#) en [Bevorderen gezondheid en welzijn van kinderen van statushouders](#).

Inventarisatie Preventieve Interventies (IPI)

In het najaar van 2017 inventariseerden Arq Kenniscentrum Migratie en Pharos [preventieve interventies in Nederland](#), ontwikkeld of aangepast voor vluchtelingen en gericht op het versterken of verbeteren van de mentale gezondheid en veerkracht.

Resultaten IPI

Er zijn 22 interventies nader onderzocht. Deze waren allen specifiek ontwikkeld en gericht op vluchtelingen, ontwikkeld in de afgelopen twee jaar en veelal niet vaker dan 50 keer uitgevoerd. Bijna alle interventies

hebben een cultuursensitieve insteek en zijn in principe overdraagbaar aan een andere aanbieder. Er bestaan nog meer (effectief bevonden) interventies die relevant kunnen zijn voor vluchtelingen maar die nog niet zijn ingezet voor deze doelgroep en derhalve niet opgenomen in dit overzicht. Dit zijn preventieve interventies die wel al (veelvuldig) worden uitgevoerd bij andere groepen in Nederland.

Interventies met inzet dans, drama, muziek, spel en beeldende vorming

In dit overzicht zijn eveneens interventies opgenomen vanuit een extra [inventarisatie voor vaktherapeutische interventies](#), uitgevoerd door de Federatie van Vaktherapeutische Beroepen (FVB). Dit betreffen preventieve interventies met non verbale aspecten en speelsere werkvormen, die vanuit cultureel perspectief en de taalbarrière goed aansluiten bij vluchtelingen.

Hoe dit overzicht van interventies te gebruiken door gemeenten

Het huidige overzicht is ontwikkeld op basis van de twee eerdergenoemde inventarisaties, aangevuld met voor gemeenten belangrijke aspecten om tot een weloverwogen keuze te komen voor het inzetten van een of meerdere interventies. Alle interventies kunnen uitgevoerd worden na signalering van kwetsbaarheid en/of een concrete hulpvraag.

TIPS:

- Bespreek met aanbieders in de regio of zij een van de interventies zelf kunnen uitvoeren. In veel gevallen kan de genoemde aanbieder in dit overzicht een rol vervullen in het overdragen van de kennis van de interventie. Neem hierover contact op met de genoemde contactpersoon of laat de potentiële lokale/regionale aanbieder dit doen.
- Bespreek dit overzicht tijdens ketenoverleg waar signalen en zorgen rondom statushouders worden besproken. Gezamenlijk kan worden bekeken of en welke interventie geschikt is om uit te voeren en welke lokale (zorg)partner dit kan oppakken.
- Bekijk met behulp van dit overzicht met lokale aanbieders of de huidige interventies met enige aanpassingen (door bijvoorbeeld aspecten uit de werkzame elementen of de aanpak te gebruiken) geschikt te maken zijn voor statushouders. De ['checklist zorg- en inkoopbeleid t.b.v. statushouders: WMO, jeugd en preventie'](#) is hiervoor goed bruikbaar.

- Zet interventies regionaal in. Het aantal statushouders dat kan deelnemen is daarmee groter en kosten kunnen worden gedeeld.
- Als voor een interventie geldt dat zij inhoudelijk ook prima geschikt is voor andere groepen, zoals migranten en laaggeletterden, bespreek dan hoe meerdere mensen hiervan kunnen profiteren.
- Indien u een collectieve zorgverzekering met de zorgverzekeraar heeft afgesloten voor minima: bekijk of (extra) preventieve interventies in deze collectieve zorgverzekering kunnen worden opgenomen. Dit geldt ook voor ggz-preventie. Zie ter informatie het rapport ['Preventie en de gemeentepolis'](#) (of de samenvatting ervan) waarin verschillende manieren beschreven zijn waarop de gemeentepolis wordt ingezet om preventie te ontsluiten voor mensen in een kwetsbare positie.

GOED VOORBEELD:

De gemeente Gorinchem heeft in de aanpak in een bepaalde wijk het handzame overzicht van preventieve interventies gedeeld met partners. Er wordt geïnventariseerd welke ondersteuning er door de partners gegeven kan worden, ook in relatie met eventuele wijkproblematiek.

Leeswijzer

In dit document is een selectie van de interventies kort samengevat aan de hand van: doelgroep, doel, aanpak, uitvoering, werkzame elementen, Effect/ervaring en kosten. Het overzicht is opgedeeld naar interventies voor kinderen (18-), voor (jong)volwassenen (18+) en overige interventies (interventies specifiek gericht op vrouwen). Bij de categorie 'Effect/ervaring' worden twee subcategorieën genoemd; 'onderzoek effectiviteit' betekent dat de effectiviteit daadwerkelijk (wetenschappelijk) is aangetoond en 'positieve ervaringen deelnemers' betekent dat er

informatie bekend is over de evaluatie en dat die betreffende interventies positief is beoordeeld door de deelnemers. Over de andere interventies is (nog) geen informatie ten aanzien van het beoogde effect beschikbaar. Voor informatie over de vergoeding van de kosten van verschillende interventies raden we aan om contact op te nemen met de genoemde contactpersoon. Over de vergoeding van interventies in de gemeente door de zorgverzekeraar is geen informatie bekend.

Tabel: zoekhulp aanbod preventieve interventies o.b.v. nummering en relevante categorieën

Categorie	Subcategorie	Nummer(s)
Doelgroep	Kinderen (18-)	1 – 13, 24
	AMV'ers	2, 10, 11, 20
	Ouders en gezinnen/ouder-kind koppels	3, 7, 8, 12 (alleen eerste en laatste bijeenkomst), 17, 18, 22
	(Jong)Volwassenen	14 – 24
	Ouderen (50+)	14, 16 (alleen ouderen), 17, 22
	Specifiek voor vrouwen	23 en 24
Non-verbale werkvormen	Beweging/spel/lichaamsgericht	1, 6, 9 (spel), 12 (spel), 14, 19
	Creatief/ kunstvormen	1, 2, 3, 5, 9, 10
	Beeldende/visuele elementen	2, 6, 9, 10, 13, 16, 24
	Vaktherapeutisch	2, 12, 14
Uitvoering	Vaak toegepast (minimaal 50 keer)	3, 14, 17, 18, 21
	Recent gestart, pilot of in ontwikkeling	1, 5, 13 (wel eerder uitgevoerd op AZC's), 16, 19, 22, 24
Effect/ervaring	Onderzoek effectiviteit	1 (internationaal), 3, 16 (onderzoek voorloper project), 17, 18, 20
	Evaluatie resultaten met positieve ervaringen deelnemers	2, 9, 13, 14, 16, 19, 20, 21, 22

2. Interventies voor kinderen (18-)

1. Classroom-Community-Culture Based Intervention (CBI) (nr. 20 in IPI)

Doelgroep:	(ISK-)Leerlingen in de leeftijden van (ongeveer) 15 tot 18 jaar.
Doel:	Herstellen van veerkracht en aanleren van coping-vaardigheden.
Aanpak:	12 sessies (80-90 min), 2 of 3 per week, met 10-15 deelnemers per groep. Er zijn altijd minimaal 2 CBI facilitators en indien nodig wordt gebruik gemaakt van een tolk of tweetalige facilitator. De interventie vindt op school plaats.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 1999 in de VS. Wereldwijd hebben al bijna 600.000 jeugdigen CBI doorlopen. In Nederland wordt de interventie voor het eerst sinds oktober 2017 aangeboden op ISK-scholen. Uitvoering ook mogelijk in buurtcentra.
Werkzame elementen:	Combinatie van cognitief gedragstherapeutische elementen, psycho-educatie, creatieve (spel, drama) en lichaamsgerichte elementen (beweging). Laagdrempelig en toegankelijk door uitvoering op school. Veel ruimte voor cultuurspecifieke elementen (muziek, rituelen).
Effect/ervaring:	Verminderen van angst, depressie en stress en het versterken van copingvaardigheden, zo blijkt uit internationaal onderzoek. De interventie wordt in Nederland onderzocht. Nederlandse leerkrachten zijn zeer positief over de effecten op het gedrag in de klas.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in Noord-Holland door hulpverleners van Parlan Jeugdhulp en GGZ Noord-Holland Noord. Voor uitvoering door een andere instelling is een training en supervisie vereist.
Kosten:	€ 5.355,- per training (exclusief reistijd) en € 850 materiaalkosten CBI-kit (grotendeels herbruikbaar).
Contactpersoon:	Iris van der Sluis, gedragswetenschapper AMV-project, Parlan Jeugdhulp. Iris.van.der.Sluis@parlan.nl of contact@parlan.nl

2. Creatieve therapie (zie vaktherapeutische inventarisatie)

Doelgroep:	Amv'ers en kinderen op een ISK.
Doel:	Het verminderen/voorkomen van psychische en sociale problematiek of tenminste de negatieve gevolgen daarvan te beperken.
Aanpak:	Gedurende 20 weken [hoe vaak en hoelang?] werkt een groep van 8-10 deelnemers onder begeleiding van twee vaktherapeuten met bepaalde media toe naar een eindproduct geïnspireerd op het proces en de thema's die de groepsleden aangeven.

Uitvoering:	Ontwikkeld in Leeuwarden en 8-10 keer uitgevoerd op o.a. ISK's. Ruimte noodzakelijk.
Werkzame elementen	Gebruik van creatieve werkvormen die bij de kinderen/jongeren aansluiten. Fase/procesgerichte opbouw. Gebruik van groepsdynamiek. Niet praten maar doen. Ruimte voor het verhaal van de kinderen/jongeren. Universele taal via drama, muziek en beeldend werken.
Effect/ervaring:	Een project uit de praktijk is geëvalueerd in het boekje Huizen van karton (Pharos, 1999). Ook zijn er enkele artikelen beschikbaar waarin jongeren worden geïnterviewd. Er is nog geen effectonderzoek gedaan.
Regio en overdraagbaarheid	De interventie wordt uitgevoerd in regio Leeuwarden en is overdraagbaar naar andere vaktherapeuten met enige ervaring met de doelgroep of onder supervisie van vaktherapeuten met ervaring met de doelgroep.
Kosten:	Indicatie: € 3200,- voor 20 weken (excl. kosten voor de ruimte).
Contactpersoon:	José van der Hei, info@hijkemaenvanderhei.nl , M 06 – 28 41 46 30

3. De Vrolijkheid (nr. 18 in IPI)

Doelgroep:	Kinderen, jongeren en ouders-kinderen.
Doel:	Vinden en vergroten van de eigen kracht en capaciteiten, ontdekken van dromen en talenten, vergroten van eigenwaarde en zelfvertrouwen en bevorderen van het welzijn en de psychosociale ontwikkeling.
Aanpak:	Wekelijkse creatieve workshops/projecten (1,5 uur) binnen alle kunstdisciplines in een serie van 4-12 weken met 15-20 deelnemers. De interventie wordt uitgevoerd door een vast, zo intercultureel mogelijk team, veelal vrijwilligers.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 1999 en meer dan 50 keer uitgevoerd in de afgelopen drie jaar op 27 AZC's door het land.
Werkzame elementen	5 V's: Verhalen, Veiligheid, Vertrouwen, Veerkracht en Vrolijkheid. Niet-taligheid/gebruik van kunstvormen zijn belangrijk.
Effect/ervaring:	Interventie draagt positief bij aan het welzijn en de mentale gezondheid. Daarnaast heeft het een bredere maatschappelijke rol: mensen worden op basis van gelijkwaardigheid aangesproken op hun talenten, dromen om zo door middel van kunst hun veerkracht te laten hervinden/versterken.
Regio en overdraagbaarheid	Niet regio-gebonden. Uitvoering in gemeente mogelijk.
Kosten:	In overleg te bepalen. Indicatie: € 200 voor één workshop (13/14 deelnemers) en € 2000 voor één workshopserie (één leeftijdsgroep en 1 kwartaal). Soort activiteit heeft invloed op de hoogte van de kosten.
Contactpersoon:	Marjolein Marreveld, Vrolijkheid, marjolein@vrolijkheid.nl , tom@vrolijkheid.nl

4. Kindergroep (nr. 3 in IPI)

Doelgroep:	Kinderen van 4 t/m 12 jaar. Onderverdeeld in groepen met leeftijdscategorieën 4-6/7-9/10-12.
Doel:	Verwerking van ingrijpende levensgebeurtenissen en het versterken van de mentale gezondheid en zelfredzaamheid.
Aanpak:	8 bijeenkomsten (1 á 1,5 uur) met 10 deelnemers door twee preventiefunctionarissen en een formele tolk.
Uitvoering:	Vernieuwd in 2016 en per jaar meer dan 10 keer uitgevoerd op AZC's. Kan ook uitgevoerd worden op basisscholen, in gemeenten of wijkcentra.
Werkzame elementen:	Laagdrempelig, aansluiting op de belevingswereld van de kinderen en zelf aangegeven behoeften, bevorderen sociale steunen en combinatie van verwerking, psycho-educatie en vaardigheid.
Effect/ervaring:	De werkzame elementen worden geëvalueerd bij de deelnemers. Er staat een effectiviteitsstudie gepland in 2018.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in regio Gelderland en Overijssel, maar kan ook buiten dit werkgebied door GGNet uitgevoerd worden als de reistijd niet meer dan een uur bedraagt. Daarbuiten is overleg nodig om de mogelijkheden te bespreken of kan de interventie worden overgedragen aan een andere instelling via het 'train-de-trainersmodel'.
Kosten:	Indicatie: € 7.500.
Contactpersoon:	Ellen Geutjes, GGNet

5. KOPP (nr. 1 in IPI)

Doelgroep:	Kinderen van 6 t/m 12 jaar. Heterogene groep mogelijk als er enige beheersing van de Nederlandse taal aanwezig is.
Doel:	Uitwisselen van ervaringen, aanleren sociale vaardigheden en assertiviteit.
Aanpak:	8 bijeenkomsten (75 min) met 5-10 deelnemers door GGZ preventie-medewerkers.
Uitvoering:	In 2017 is KOPP vertaald naar de doelgroep en 1-10 keer uitgevoerd op COA-locaties. Kan ook uitgevoerd worden in gemeenten.
Werkzame elementen:	Praktisch bezig zijn in de vorm van tekenen en spelvormen. In vrijwel elke bijeenkomst zit een stuk non-verbale werkwijze.
Effect/ervaring:	De interventie is nog in pilotfase, geen effectonderzoek of evaluatie onder deelnemers voorhanden.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in de regio Zeeland.
Kosten:	Indicatie: € 4.200, plus ongeveer € 150 materiaalkosten bij een groep van 6 kinderen.
Contactpersoon:	Saskia Vermeulen, Indigo Zeeland, vermeulen@indigozeeland.nl, T 011 – 862 51 13

6. Laat maar zien wie je bent (nr. 8 in IPI)

Doelgroep:	Kinderen in de midden- en bovenbouw van het basisonderwijs.
Doel:	Versterken van affectieve en sociale competentie.
Aanpak:	8 (wekelijkse) lessen (1 uur) met 5-10 deelnemers door opgeleide trainers met een vluchtelingenachtergrond uit het team GGZ Preventie van Indigo.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2001 en gemiddeld 2-4 keer per jaar uitgevoerd op een AZC-school zelf, in een speelzaal of grotere ruimte. In overleg ook mogelijk om op basisscholen of ISK's in de gemeente uit te voeren.
Werkzame elementen:	Gestructureerde methode, non-verbale werkvormen en lichaamsgerichte oefeningen), visuele ondersteuning, leren samenwerken in een multi-culturele groep en samenwerking met leerkrachten en directie.
Effect/ervaring:	Er is nog geen onderzoek uitgevoerd naar de effectiviteit. De leerkrachten beoordelen de interventie positief.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in de regio Midden-Brabant, maar kan in overleg ook buiten de regio worden uitgevoerd.
Kosten:	Indicatie: € 3.500 (excl. materiaalkosten).
Contactpersoon:	Nadine Claassen, Indigo Brabant, n.claassen@indigobrabant.nl, T 088 – 016 18 00

7. Meergezinsgroepen (MGG) (nr. 21 in IPI)

Doelgroep:	Alle gezinnen of ouder-kind koppels.
Doel:	Het ondersteunen van "ouderschap in moeilijke tijden", het versterken van veerkracht, en het vermogen zelf problemen op te lossen.
Aanpak:	Training aan professionals die rond gezinnen werken, een informatie-bijeenkomst en 5 sessies (2,5-3 uur) met 15-20 deelnemers. Er wordt gebruik gemaakt van formele tolken en cultural mediators.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2014 en 10-20 keer uitgevoerd op het AZC/GLO met een groep Syrische ouders en kinderen en met een groep Eritrese ouders en kinderen. Kan ook uitgevoerd worden in gemeenten, nabij de woon- of verblijfplaats van gezinnen.
Werkzame elementen:	(h)erkenning, steun, het creëren van zelfverzekerdheid en hoop, bewustzijn van aandacht voor kinderen, aandacht voor wat in partner of kind(eren) omgaat, positieve interacties en plezier, zelf oplossen door samenwerking.
Effect/ervaring:	Wordt momenteel onderzocht op effectiviteit.
Regio en overdraagbaarheid	De interventie wordt ingezet in Alphen aan den Rijn, maar is niet regio-gebonden.
Kosten:	Indicatie: € 7.500 voor een informatiebijeenkomst en 5 bijeenkomsten met een groep ouders en met een groep kinderen.
Contactpersoon:	Trudy Mooren, Centrum '45, t.mooren@centrum45.nl

8. Mind-spring Junior (nr. 14 in IPI)

Doelgroep:	Kinderen van 8 tot 13 jaar met psychische klachten of een verhoogd risico klachten. De ouders worden in een parallel lopende groep getraind met de methodiek Opvoedingsondersteuning.
Doel:	Verbeteren van de mentale gezondheid en psychosociale vaardigheden.
Aanpak:	2x (oudergroep en kindgroep) 8 bijeenkomsten (2 uur) met 10-15 deelnemers door een opgeleide trainer met dezelfde culturele/taal achtergrond, een trainer vanuit de regionale GGZ en een formele tolk.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2015 en in 2016 ge-pilot, waarbij de interventie 3 keer is uitgevoerd. In 2017 zijn er 7 trainingen gestart (vooral in AZC). Uitvoering in gemeente mogelijk.
Werkzame elementen:	Trainer met vluchtelingen achtergrond en dezelfde culturele/taal achtergrond, (h)erkenning, leren omgaan met stress, oriëntatie op opvoedingsverschillen, informatie over normale verwerking, opbouwen positieve nieuwe identiteit. Gesprek tussen ouders en kinderen wordt gestimuleerd door huiswerkopdrachten.
Effect/ervaring:	In oktober 2017 is gestart met een systematische evaluatie onder leiding van deskundigen van Arq. In april 2018 worden de resultaten bekend gemaakt.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie is niet regio-gebonden en kan landelijk aangeboden worden.
Kosten:	€ 9.726 (Dit gaat om een ouder- en kindgroep). Dit is exclusief eventuele tolkenkosten.
Contactpersoon:	Miranda Dabboubi-Broersen, Arq, m.broersen@arq.org

9. Nieuwe Heldenprogramma

Doelgroep:	Kinderen van 8 tot 13 jaar. Minimaal 6 maanden genoten taalonderwijs is een vereiste.
Doel:	Vergroten van de veerkracht en versterken van de mentale gezondheid.
Aanpak:	6 wekelijkse bijeenkomsten (1,5 uur) met 5-10 deelnemers door ervaren rouw- en verliescoaches en een peer educator. kennismakingsgesprekken met de deelnemers, een ouderbijeenkomst en individuele ouder-eindgesprekken. Er is geen parallelle oudergroep.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2016 en 10-20 keer uitgevoerd in gemeenten, vooral op initiatief van en in samenwerking met (taal)scholen.
Werkzame elementen:	(h)erkenning, verwerken van ervaringen en laagdrempelig (op school, onder schooltijd). Non-verbale werkwijzen, zoals creatieve vormen, spel en muziek en het gebruik van begrijpelijke pictogrammen bij alle werkvormen.
Effect/ervaring:	Kinderen waarderen het programma. Zij ervaren positieve veranderingen in gevoel, gedrag en denken.

Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in de regio Den Haag, Alkmaar, Hilversum/Bussum, Amersfoort/Zeist/Barneveld en Almere, maar op verzoek kan het ook in andere gemeenten worden uitgevoerd. Overdragen naar een andere instelling is niet mogelijk, wel kunnen er nieuwe coaches worden opgeleid, mits deze relevante ervaring en opleiding hebben.
Kosten:	€ 1.850 per programma.. De opstartkosten worden gefinancierd door fondsen.
Contactpersoon:	Saskia Koning, Stichting Jonge Helden, saskia@stichtingjongehelden.nl, M 06 – 40 09 32 10

10. Powerr (nr. 22 in IPI)

Doelgroep:	AMV'ers en vluchtelingen tussen de 12 en 21 jaar oud.
Doel:	Jongeren te empoweren door hen te helpen meer controle over hun leven en omgeving te krijgen.
Aanpak:	8 bijeenkomsten (1,5 uur), drie modules (afhankelijk van de vraag van de groep) met 8-12 deelnemers door twee trainers. Zij bieden waar nodig ook individuele ondersteuning aan. De modules zijn: 1) kennis maken en vertrouwen opbouwen, 2) psycho-educatie en 3) kracht en identiteit.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2012 en 1-10 keer uitgevoerd in met name AZC's. De interventie kan ook uitgevoerd worden op scholen of voor jongvolwassenen in de gemeente.
Werkzame elementen:	80% van de interventie bestaat uit non-verbale activiteiten en illustraties. Het gebruik van muziek en een groepsgewijze opzet creëert daarnaast veiligheid en vertrouwen.
Effect/ervaring:	Er is geen onderzoek bekend van deze interventie. Over het algemeen namen de uitvoerders een positiever gedrag waar.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in Drenthe, Groningen en Friesland en de kop van Overijssel. In overleg is uitvoering ook buiten de regio mogelijk of is de interventie over te dragen aan een andere organisatie.
Kosten:	€ 1788, excl. reiskosten.
Contactpersoon:	Johan Hilhorst, GGZ Drenthe, johan.hilhorst@ggzdrenthe.nl

11. Pubergroep (nr. 6 in IPI)

Doelgroep:	Pubers (met ouders/familie) en AMV'ers (12-18 jaar oud).
Doel:	Verwerking van ingrijpende levenservaringen en versterken van de mentale gezondheid en zelfredzaamheid.
Aanpak:	6 bijeenkomsten (1,5 uur) met 10-15 deelnemers aan de hand van een flexibel modulenboek (met thema's vluchtverhaal, draagkracht en draaglast, omgaan met stress, hoe zie je toekomst) en in aanwezigheid van formele tolk.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2017 en 10-20 keer uitgevoerd. Dit kan op ISK's, wijkcentra of op andere locaties waar pubers/AMV'ers zich bevinden.
Werkzame elementen:	Laagdrempelig, aansluiting op zelf aangegeven behoeften, groepsgewijs, combinatie tussen verwerking, psycho-educatie en vaardigheid.
Effect/ervaring:	Er wordt momenteel gewerkt aan een meetinstrument om de interventie te onderzoeken.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in regio Gelderland en Overijssel, maar kan ook buiten dit werkgebied door GGNet uitgevoerd worden als de reistijd niet meer dan een uur bedraagt. Daarbuiten is overleg nodig om de mogelijkheden te bespreken of kan de interventie worden overgedragen aan een andere instelling via het 'train-de-trainersmodel'.
Kosten:	Ongeveer € 7.500.
Contactpersoon:	Ellen Geutjes, GGNet, e.geutjes@ggnet.nl

12. Spelend Wijs (zie vaktherapeutische inventarisatie)

Doelgroep:	Kinderen van 8 t/m 12 jaar
Doel:	Het vergroten van draagkracht bij kinderen en versterken beschermende factoren.
Aanpak:	9 wekelijkse bijeenkomsten (1,5 uur) met 8 deelnemers onder schooltijd door twee dramatherapeuten. De eerste en laatste bijeenkomsten zijn in aanwezigheid van de ouders.
Uitvoering:	Ontwikkeld in Friesland en Groningen. Ongeveer 150 keer uitgevoerd in scholen.
Werkzame elementen:	Spelvorm kan 'praten' vergemakkelijken, aansluiten bij de beleving en ontwikkeling van het kind. Gelegenheid voor het verhaal en de thematiek van het kind via spel, doen. Gebruik maken van groepsdynamiek en proces.
Effect/ervaring:	Op dit moment nog onderzoek en evaluatiemateriaal beschikbaar voor zover bekend. Wel enkele artikelen uit kranten en tijdschriften.
Regio en overdraagbaarheid:	Vaktherapeuten met enige ervaring met de doelgroep of onder supervisie van vaktherapeut met ervaring met de doelgroep.
Kosten:	Schatting kosten interventie € 2880,- voor 9 weken.
Contactpersoon:	José van der Hei, info@hijlkemaenvanderhei.nl, M 06 – 28 41 46 30

13. TeamUp (nr. 17 in IPI)

Doelgroep:	Kinderen van 6-18 jaar, incl. AMV'ers. Zeer geschikt voor heterogene groepen.
Doel:	Het vergroten van de veerkracht door sociale en emotionele ondersteuning.
Aanpak:	Wekelijkse sport, spel en dans sessies (ongeveer 1 uur) met 5-25 deelnemers, verdeeld per leeftijdsgroep en georganiseerd door professionele, getrainde, vrijwillige begeleiders. Er is geen minimaal of maximaal aantal sessies, deze kunnen continue worden georganiseerd. De activiteiten kunnen gekozen worden op sociale en emotionele thema's en gewenste gedragsvaardigheden.
Uitvoering:	Opgestart in 2016, meer dan 550 sessies georganiseerd en momenteel actief op 16 COA-opvanglocaties. Eind 2017 is een pilot TeamUp gestart op 7 scholen met vluchtelingenkinderen. Zomer van 2018 zal de methode voor scholen beschikbaar zijn en kan de interventie uitgevoerd worden in alle gemeentes.
Werkzame elementen:	Versterken van structuur, stabiliteit en sociale netwerken in het leven van kinderen. Non-verbale uitleg, waardoor kinderen die weinig Nederlands spreken deel kunnen nemen.
Effect/ervaring:	Uit tussentijdse interne evaluatie geven kinderen aan positief te zijn over: het beter leren samenspelen, problemen 'even kunnen vergeten' en leren welk gedrag wel of niet geaccepteerd wordt bij spelen. Begeleiders observeerden bij kinderen verbetering in: luisteren, samenwerking, samen spelen, openheid, vertrouwen, leren welk gedrag acceptabel is, minder angst, afname fysiek afreageren en meer spelen met kinderen andere nationaliteit.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie is niet regio-gebonden, afhankelijk van beschikbaarheid van vrijwilligers.
Kosten:	Afhankelijk van aantal bijeenkomsten. In overleg te bepalen.
Contactpersoon:	Ernst Suur, War child, Save the Children, UNICF Nederland, ernst.suur@warchild.nl

B. Interventies voor (jong)volwassenen (18+)

14. (Bewegings)activering (zie vaktherapeutische inventarisatie)

Doelgroep:	Jong volwassenen (18-21), Volwassenen en ouderen.
Doel:	Verminderen lichamelijke en mentale problemen door activering.
Aanpak:	Wekelijks beweegaanbod (60 min) van diverse sporten en spelen, gecombineerd met praat- en vertel, teken en schrijfmomenten, in doorlopende open groepen variërend van 5-10 tot meer dan 25 deelnemers.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2015/2016 en meer dan 50 keer uitgevoerd op 8 locaties (AZC's en gemeenten) rondom Zwolle.
Werkzame elementen:	Recreatie en ontspanning, communiceren, participeren en reguleren van emoties. Bewegen kan bijdragen van verminderen en voorkomen van lichamelijke en mentale problemen.
Effect/ervaring:	De informele evaluatie en tevredenheidsmetingen laten zien dat de deelnemers zéér blij zijn met het aanbod. De effectiviteit is nog niet onderzocht.
Regio en overdraagbaarheid	Interventie is overdraagbaar naar andere psychomotorisch therapeuten die in de basis kennis en ervaring hebben met de doelgroep. Nu uitvoer in (wijde) regio Zwolle mogelijk, maar door overdraagbaarheid in het hele land.
Kosten:	Kosten voor doorlopend aanbod van 16 weken ongeveer € 2240,-.
Contactpersoon:	Pim Hoek, Hogeschool Windesheim, Ambulatorium opleiding psychomotorische therapie, tap.hoek@windesheim.nl, M 06 – 52 07 61 79

15. Bruggenbouwers (nr. 19 in IPI)

Doelgroep:	Jongvolwassen en volwassenen. De getrainde intermediaire doelgroep (vertrouwenspersonen uit de doelgroep) zoekt aansluiting bij einddoelgroep.
Doel:	Preventie overmatig middelengebruik en toeleiding naar hulpverlening, versterken zelfredzaamheid en vergroten eigen kracht.
Aanpak:	De getrainde vertrouwenspersonen geven voorlichting, informatie en (persoonlijke) ondersteuning aan deelnemers. Inhoud training wordt afgestemd op einddoelgroep. Per keer starten gemiddeld 25 deelnemers en 4-12 vertrouwenspersonen.

Uitvoering:	Ontwikkeld in 2016/2017 (Utrecht i.s.m. een AZC). De interventie kan uitgevoerd worden bij wooncomplexen waar groepen statushouders wonen.
Werkzame elementen:	Intermediaire doelgroep heeft zelfde achtergrond als einddoelgroep waardoor herkenning en vertrouwen ontstaat. Er wordt gebruik gemaakt van interventies zoals CIA (cannabis intelligentie Amsterdam) en Mama en Papa cares. Twee interventies die gericht zijn op diversiteit.
Effect/ervaring:	De interventie gaat binnenkort eveneens van start in Amsterdam. Aansluiting bij integrale aanpak statushouders (vroegsignalering, versterken eigen kracht, vergroten sociale steun).
Regio en overdraagbaarheid	De interventie wordt uitgevoerd in Nood Holland en Utrecht, maar is overdraagbaar naar andere regio's buiten de Jellinek regio.
Kosten:	€ 4.500 per training (incl. materiaal, train de trainers, coördinatie).
Contactpersoon:	Driss Kaamouchi, Jellinek, Driss.Kaamouchi@jellinek.nl

16. GO Win (nr. 11 in IPI)

Doelgroep:	Ouderen (50+) die langer dan vijf jaar verblijven in Nederland.
Doel:	Het leren van zelfmanagementvaardigheden waardoor het welbevinden wordt vergroot en eenzaamheid voorkomen.
Aanpak:	6 bijeenkomsten (2 uur) met 10-20 deelnemers en een terugkombijeenkomst (2 uur) na 6 weken. Uitgevoerd door trainers van Indigo Preventie i.s.m. sleutelfiguren van zelforganisaties.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2017 en wordt binnen het project GO-WIN (Gezond Oud worden in Nederland) (juli 2017-oktober 2018) 20 keer uitgevoerd. Dit bij voorkeur bij migranten zelforganisaties. Uitvoerende organisaties kunnen zijn: GGZ preventie, welzijnsorganisaties en organisaties die veel met migranten werken.
Werkzame elementen:	Bewustwording van ouder worden in Nederland en 'reserves opbouwen' voor het in stand houden van het welbevinden. Veel gebruik van beeldmateriaal ervaringsgerichte werkvormen, verhalen en regelmatig energizers.
Effect/ervaring:	Er is onderzoek gedaan bij de voorloper van dit project: ervaren welbevinden steeg licht evenals de zelfmanagementvaardigheden. De deelnemers waarden cursus. Medio 2018 resultaten bekend onderzoek effecten lopende cursus.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie kan uitgevoerd worden in de regio Rotterdam, Schiedam, Den Haag en Gelderland. De interventie is overdraagbaar na volgen training.
Kosten:	€ 4772,50.
Contactpersoon:	Maria Smedts, Indigo Preventie Rijnmond, m.smedts@indigorijnmond.nl, T 088 – 357 17 00

17. Kracht van gedachten (nr. 4 in IPI)

Doelgroep:	Jongvolwassenen (18-21 jaar oud), volwassenen, ouders en ouderen.
Doel:	Versterken van de mentale gezondheid en zelfredzaamheid.
Aanpak:	4 bijeenkomsten (2 uur), gebaseerd op de Rationeel-Emotieve therapie (RET), met 10-15 deelnemers door twee preventiefunctarissen en een formele tolk.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2014 en meer dan 50 keer uitgevoerd op AZC- en POL-locaties. Kan ook uitgevoerd worden bij instellingen waar inburgerings-programma's gegeven worden, gemeenten of wijkcentra.
Werkzame elementen:	Vaardigheidstraining. Naast psycho-educatie wordt er dieper ingegaan op bewustwording van invloed van gedachten op je stemming en hoe je deze positief kan beïnvloeden.
Effect/ervaring:	In 2016 en 2017 onderzocht op effectiviteit: er lijkt een positief verband met het verminderen van psychische en lichamelijke klachten.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in regio Gelderland en Overijssel, maar kan ook buiten dit werkgebied door GGNet uitgevoerd worden als de reistijd niet meer dan een uur bedraagt. Daarbuiten is overleg nodig om de mogelijkheden te bespreken of kan de interventie worden overgedragen aan een andere instelling via het 'train-de-trainersmodel'.
Kosten:	Ongeveer € 5.000.
Contactpersoon:	Ellen Geutjes, GGNet,e.geutjes@ggnet.nl

18. Less Stress (nr. 7 in IPI)

Doelgroep:	Jongvolwassenen (18-21 jaar oud), volwassenen, ouders en ouderen.
Doel:	Het verkrijgen van inzicht rondom stress en het aanreiken van vaardigheden om spanning te verminderen.
Aanpak:	4 bijeenkomsten (2 uur) met 10-15 deelnemers een formele tolk, peer educator en opgeleide trainer met vluchtelingenachtergrond.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2014 en in de afgelopen drie jaar meer dan 50 keer uitgevoerd. Dit kan op AZC's, POL-locaties, instellingen waar inburgerings-programma's worden gegeven, gemeenten en wijkcentra.
Werkzame elementen:	Kortdurende en laagdrempelige psycho-educatie en vaardigheidstraining, aansluiting op zelf aangegeven behoeften, groepsgewijs, professionals getraind in cultuursensitief werken.
Effect/ervaring:	In 2016 en 2017 onderzocht op effectiviteit: vermoedelijk positief effect op het verminderen van psychische en lichamelijke klachten. Er wordt gebruik gemaakt van een voor- en nameting en persoonlijke evaluatie met deelnemers.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in regio Gelderland en Overijssel, maar kan ook buiten dit werkgebied door GGNet uitgevoerd worden als de reistijd niet meer dan een uur bedraagt. Daarbuiten is overleg nodig om de mogelijkheden te bespreken of kan de interventie worden overgedragen aan een andere instelling via het 'train-de-trainersmodel'.

Kosten:	Ongeveer € 5.000.
Contactpersoon:	Ellen Geutjes, GGNet, e.geutjes@ggnet.nl

19. Liever Bewegen dan Moe (LBDM) (nr. 2 in IPI)

Doelgroep:	Volwassenen.
Doel:	Verminderen van het risico op depressie.
Aanpak:	8 wekelijkse bijeenkomsten (2 uur) met 5-10 deelnemers door preventie-medewerkers, een beweeg/sporttrainer en eventueel een informele tolk.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2007 en 1 keer uitgevoerd op een AZC. Daarnaast is de interventie de afgelopen jaren 20-30 keer per jaar uitgevoerd bij voornamelijk Turkse en Marokkaanse vrouwen. De interventie kan ook in gemeenten worden uitgevoerd.
Werkzame elementen:	Combinatie van beweging, gezondheidsvoorlichting en lotgenotencontact.
Effect/ervaring:	De interventie wordt na afloop geëvalueerd door de deelnemers, die over het algemeen positief zijn. Vooral wat betreft de omgang en communicatie in Nederland. Daarnaast wordt er gemeten op depressieve klachten met MHI-5 en op ervaren gezondheid met de Euroqol-VAS thermometer.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in de regio Rijnmond. Overdraagbaar na training.
Kosten:	€ 5.148.
Contactpersoon:	Jeltje Kramer, accountmanager Indigo preventie Rijnmond, j.kramer@indigorijnmond.nl

20. Mindfit

Doelgroep:	Volwassenen (en jongeren op aanvraag)
Doel:	Versterken van de mentale gezondheid en psychosociale vaardigheden. Empowerment deelnemers.
Aanpak:	12 bijeenkomsten (2 tot 3 uur). Op maat mogelijk. Thema's afhankelijk van groep: stress, ontworteling en nieuwe cultuur, rouwverwerking, opvoeding, integratie en participatie, emancipatie ect. Homogene en heterogene groepen mogelijk. Training wordt gegeven met tolk.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2002. In vele gemeenten uitgevoerd.
Werkzame elementen:	Interactief, (h)erkenning, leren omgaan met stress, oriëntatie op opvoedingsverschillen, informatie over normale verwerking, opbouwen positieve nieuwe identiteit.
Ervaringen/beoogd effect:	Deelnemers evalueren de cursus als positief: sluit aan op behoefte en hulpvraag.
Overdraagbaarheid:	Landelijk aangeboden op maat.
Kosten:	€ 4.759 (inclusief tolk)
Contactpersoon:	Eric Moesker, emoesker@vluchtelingenwerk.nl

21. Mind-spring volwassenen (nr. 15 in IPI)

Doelgroep:	Volwassenen
Doel:	Verbeteren van de mentale gezondheid en psychosociale vaardigheden.
Aanpak:	8 bijeenkomsten (2 uur) met gemiddeld 15 deelnemers door een trainer met een vluchtelingenachtergrond, GGZ medewerker en formele tolk.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2004 en meer dan 50 keer uitgevoerd op (met name) AZC's en in enkele gemeenten.
Werkzame elementen:	Trainer met vluchtelingen achtergrond en dezelfde culturele/taal achtergrond, (h)erkenning, leren omgaan met stress, oriëntatie op opvoedingsverschillen, informatie over normale verwerking, opbouwen positieve nieuwe identiteit.
Effect/ervaring:	Uit evaluaties met de deelnemers blijkt dat zij zich gesteund voelen door de (h)erkenning, een positief zelfbeeld ontwikkelen en het gevoel hebben weer iets te kunnen ondernemen. Is door het RIVM erkend als theoretisch goed onderbouwd. In 2018 start een systematische effectmeting en procesevaluatie.
Regio en overdraagbaarheid:	Landelijk.
Kosten:	€ 4.971 (dit gaat om 1 volwassenen groep). Dit is exclusief eventuele tolkenkosten. Geen ervaring met vergoeding door zorgverzekeraar.
Contactpersoon:	Miranda Dabboubi-Broersen, Arq, m.broersen@arq.org

22. Slaapmodule (nr. 5 in IPI)

Doelgroep:	Jongvolwassenen (18-21 jaar oud), volwassenen, ouders en ouderen.
Doel:	Inzicht geven in het belang van slaap, in oorzaken van slaapproblemen en de aanpak van slaapproblemen.
Aanpak:	4 bijeenkomsten (2 uur) met ongeveer 30 deelnemers in aanwezigheid van een formele tolk en een cultural mediator.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2017 en 1-10 keer uitgevoerd. Dit kan op AZC- en POL-locaties, instellingen waar inburgeringsprogramma's worden gegeven, gemeenten of wijkcentra.
Werkzame elementen:	Kortdurende en laagdrempelige psycho-educatie en vaardigheidstraining, aansluiting op zelf aangegeven behoeften, groepsgewijs, professionals getraind in cultuursensitief werken.
Effect/ervaring:	Interventie voldoet aan behoeften asielzoekers en vluchtelingen. Iedere interventie omvat een voor- en nameting en een persoonlijke evaluatie van de deelnemers. Er lijkt een positief verband met het verminderen van gezondheidsklachten, naarmate training vordert.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie wordt uitgevoerd in regio Gelderland en Overijssel, maar kan ook buiten dit werkgebied door GGNet uitgevoerd worden als de reistijd niet meer dan een uur bedraagt. Daarbuiten is overleg nodig om de mogelijkheden te bespreken of kan de interventie worden overgedragen aan een andere instelling via het 'train-de-trainersmodel'.
Kosten:	Ongeveer € 5.000.
Contactpersoon:	Ellen Geutjes, GGNet, e.geutjes@ggnet.nl

23. Toekomstvisie training (nr. 10 in IPI)

Doelgroep:	(jong)volwassenen.
Doel:	Het opstellen van een Toekomstplan, met korte en lange termijn doelen op het gebied van zelfverwezenlijking.
Aanpak:	8 bijeenkomsten met 10-15 deelnemers, uitgevoerd door trainers / ervaringsdeskundigen van Nieuwlander. Er wordt gebruik gemaakt van vrijwillige coaches, een voorlichter eigen taal en cultuur, peer educator en cultural mediator. Naast de Toekomstvisie training bestaat de interventie ook uit de workshop Land Inzicht en individuele begeleiding.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2015 en 20-30 keer uitgevoerd, op scholen, bij de gemeente, GGD, etc.
Werkzame elementen:	Ervaringsdeskundigen en meertalige trainers/adviseurs: werken vanuit de belevingswereld van de statushouder en in zijn/haar eigen taal. Naast de inzet van een acteur bij de toekomstvisie training en Kader-training Integratie, bestaan de trainingen vooral uit persoonlijke oefeningen (persoonlijke presentatie, training sollicitatiegesprekken enz).
Effect/ervaring:	Deelnemers ervaren na training meer grip op eigen situatie, voelen meer zelfvertrouwen en hebben reëler zicht op eigen toekomst. Voelen zich mentaal sterker en zijn actiever.
Regio en overdraagbaarheid:	De interventie is niet regio-gebonden en wordt in heel Nederland uitgevoerd.
Kosten:	Geen indicatie van de kosten bekend, in overleg te bespreken.
Contactpersoon:	Binyam Andebrhan, Bureau Nieuwlander, binyam@nieuwlander.nl, T 010 – 785 91 41/M 06 – 85 19 72 13

3. Overige interventies: gericht op participatie

24. L.A.P. Atelier (nr. 12 in IPI)

Doelgroep:	Kwetsbare vrouwen met een afstand tot de arbeidsmarkt..
Doel:	Empowerment en het bevorderen van participatie en zelfredzaamheid.
Aanpak:	De interventie leidt deelnemers naar werk of een opleiding, dit neemt maximaal één jaar in beslag. De interventie is doorlopend met 15 deelnemers die starten per dag. Deelnemers leren coupeuse vaardigheden, ondernemingsvaardigheden en arbeidsvaardigheden onder leiding van een leermeester.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2017 en in de eerste maand is één deelnemer doorgestroomd naar betaald werk. De interventie wordt uitgevoerd in A House of Happiness, een commercieel bedrijf.
Werkzame elementen:	Ritme krijgen, in aanraking komen met de Nederlandse cultuur en gelijken, werkervaring opdoen, leerproces, oefenen met competenties, zingeving en het gevoel ertoe te doen, erbij te horen, mogelijkheden tot het leren van de Nederlandse taal en een focus op het dagelijks leven in Nederland. De werkzaamheden zijn vooral handmatig en er wordt gebruik gemaakt van pictogrammen en ander beeldmateriaal.
Effect/ervaring:	Via het meetinstrument 'Werkbron' wordt de effectiviteit onderzocht. Hierover wordt in Februari 2018 gerapporteerd.
Regio en overdraagbaarheid	De interventie wordt uitgevoerd in regio Leeuwarden. Er zijn voornemens om de interventie ook op de Fier-locaties in Rotterdam en Den Haag aan te bieden. Het overdragen is mogelijk.
Kosten:	€ 1900,- per deelnemer op jaarbasis, incl. uren voor de projectleider, leermeester en docent.
Contactpersoon:	Ana van den Bosch, Fier, AvandenBosch@fier.nl

25. Vrouwenrechten en integratie (nr. 16 in IPI)

Doelgroep:	Minderjarige meisjes (13 – 18 jaar) en volwassen vrouwen in een zo'n heteroëen mogelijke groep.
Doel:	Het vergroten van de weerbaarheid en veranderen van de mind-set.
Aanpak:	4 modules voor 10-15 deelnemers door ervaringsdeskundige en academisch geschoolde trainers : basisprogramma 'In Holland staat een huis' (8 wekelijkse bijeenkomsten van 4 uur), vervolgprogramma 'In Holland' (11 maandelijkse workshops van 4 uur), individueel 'Sociaal Spreekuur' (11 bijeenkomsten van 4 uur) en het 'Zusterprogramma' voor het opleiden van sleutelpersonen (11 bijeenkomsten van één uur). Een persoon uit de doelgroep fungeert als tolk.
Uitvoering:	Ontwikkeld in 2016 en 3 keer uitgevoerd in een AZC-locatie en de gemeenten Winsum en Bedum. Verder kan het ook uitgevoerd worden bij maatschappelijke- en welzijn organisaties.
Werkzame elementen:	Bewust worden van de rol (als vrouw/moeder) in de samenleving en het gezin om actiever te participeren en zelfredzaamheid en onafhankelijkheid te bevorderen. Cursussen door vrouwen uit de betreffende culturen, die de taal spreken, de cultuur en godsdienst van binnen uit kennen en weten hoe ze met schaamte, angst, onzekerheid en andere barrières om moeten gaan.
Effect/ervaring:	Iedere training wordt geëvalueerd en er worden momenteel onderzoeken uitgevoerd in samenwerking met Hanzehogeschool Groningen en de Rijksuniversiteit Groningen. Voor ervaringen zie het filmpje op facebook: https://www.facebook.com/stichtingfemina.nl
Regio en overdraagbaarheid	De interventie wordt met name uitgevoerd in regio Groningen, maar kan ook in een andere regio worden uitgevoerd. Overdracht naar een andere organisatie/instelling is niet mogelijk.
Kosten:	Totale kosten per module: In Holland staat een huis (€ 3.685 - € 3760), In Holland (€ 4.790 - 5.045), Sociaal Spreekuur (€ 4.970 - € 5.045), Zusterprogramma (€ 1.430 - € 1.480). Facilitaire kosten per bijeenkomst: € 85.
Contactpersoon:	Mastoora Sultani, Stichting Femina, m.sultani@stichtingfemina.nl

Dit overzicht is een uitgave van Pharos in samenwerking met GGD GHOR Nederland en vormt een onderdeel van het Kennisdelingsprogramma Gezondheid statushouders

Auteurs: Anna de Haan, Evert Bloemen en Joost Beekman van Pharos en Pauline Tichelman van GGD GHOR Nederland. In samenwerking met regio-coördinatoren Ondersteuningsprogramma Gezondheid Statushouders, Arq Kenniscentrum Migratie en beleidsmedewerkers van verschillende gemeenten (te weten Beuningen, Gorinchem, Haarlem, Schiedam en Krimpenerwaard).

Maart 2018

